

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕТИКИ

PHILOSOPHICAL AND PEDAGOGICAL ASPECTS OF ENVIRONMENTAL ETHICS

Стаття присвячена дослідженню філософських та педагогічних аспектів екологічної етики. Автор аналізує філософську та історичну літературу та акцентує увагу, що екологічну етику розглядають як філософське вчення про цінність природи (екосистем, тварин, рослин), як взаємозв'язок людини та природи. Розглянуто екологічну етику через філософські концепції: антропоцентризм та неантропоцентризм. На основі філософських концепцій під екологічною етикою визначено сукупність моральних принципів взаємодії людини та природи, що забезпечують цілісність екосистем, яку визначають як комплекс живих організмів, їх фізичне середовище і всі їх взаємозв'язки в тій чи іншій одиниці простору. Досліджено два напрямки: перший напрямок – засади екологічної освіти, другий напрямок – питання екології та охорони навколишнього середовища. Акцент робиться на принципах екологічної етики: принцип співеволюції природи та суспільства; принцип збереження природного розмаїття, в тому числі шляхом створення штучних природних систем; принцип врахування екологічної оцінки рішень, прийнятих на будь-якому рівні управління; принцип екологічної справедливості (по відношенню до всіх людей і націй); принцип критичного ставлення до своїх екологічних та етичних знань тощо. У статті екологічну етику розглянуто як нову сферу знань; як область прикладної етики, що пов'язана з природним середовищем; як академічну підгалузку філософії, що займається нормативними та оціночними положеннями про відносини між людиною та природою. Підкреслюється важливість включення навчальної дисципліни з екологічної етики в освітні програми системи вищої освіти. Сформуовано завдання курсу екологічної етики як ознайомлення здобувачів освіти із сучасними екоетичними концепціями щодо місця та ролі людини в природі, сприяння формуванню нового, етичного ставлення до природи у молоді.

Ключові слова: екологія, етика, екологічна етика, освіта, людина, природа, екологічне мислення.

The article is devoted to the study of philosophical and pedagogical aspects of environmental ethics. The author analyses the philosophical and historical literature and emphasizes that environmental ethics is considered as a philosophical doctrine of the value of nature (ecosystems, animals, plants), as the relationship between man and nature. The author examines environmental ethics through the philosophical concepts of anthropocentrism and non-anthropocentrism. On the basis of philosophical concepts, environmental ethics is defined as a set of moral principles of interaction between humans and nature that ensure the integrity of ecosystems, which is defined as a complex of living organisms, their physical environment and all their interconnections in a particular unit of space. Two areas are studied: the first area is the principles of environmental education, the second area is the issues of ecology and environmental protection. The emphasis is placed on the principles of environmental ethics: the principle of co-evolution of nature and society; the principle of preserving natural diversity, including through the creation of artificial natural systems; the principle of taking into account the environmental assessment of decisions made at any level of government; the principle of environmental justice (in relation to all people and nations); the principle of critical attitude to one's environmental and ethical knowledge, etc. The article considers environmental ethics as a new field of knowledge; as an area of applied ethics related to the natural environment; as an academic sub-branch of philosophy dealing with normative and evaluative provisions on the relationship between man and nature. The importance of including the discipline of environmental ethics in the educational programs of the higher education system is emphasized. The tasks of the course of environmental ethics are formulated as familiarisation of students with modern eco-ethical concepts regarding the place and role of man in nature, promotion of a new, ethical attitude to nature among young people.

Key words: ecology, ethics, environmental ethics, education, human, nature, ecological thinking.

УДК 378.011.33:[17.0:502]
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/73.1>

Жмурко О.О.,
аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Одним зі стратегічних бачень сталого розвитку України є подолання дисбалансів в екологічній сфері, підтримання довкілля в належному стані, який забезпечуватиме якісне життя та благополуччя теперішнього і майбутніх поколінь [11]. Сьогодні людство стикається з радикальною глобальною зміною клімату, масовим вимиранням видів та безпрецедентними трансформаціями як наземних, так і водних екосистем по всьому світу. Екологічні проблеми пов'язані з великою кількістю складних етичних питань, тому

науковці звертаються до екологічної етики, її філософського підґрунтя, наголошують на повагу та любов до природи.

У відповідь на виклики глобальних загроз сучасності суспільству необхідна якісно нова парадигма менталітету як професіоналів, так і населення. Формування такої моральної свідомості передбачає системний вплив на особистість фахівця, що забезпечується концепцією еколого-етичного виховання. Зазначений процес виховання повинен починатися з базової школи,

давати фундаментальне обґрунтування моральних і екологічних норм у вищих навчальних закладах, отримувати логічний розвиток і завершення в системі післядипломної освіти екологів, інженерів, агрономів, економістів, учителів. Це відображає актуальність звернення до проблем екоетики, орієнтацію на її розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В основі екологічної етики лежать метафізичні інтерпретації постнекласичної науки (екологія, еволюційна біологія, квантова фізика), інтуїції високого мистецтва, поглядів і вчинків філософів Античності, ідей сучасних неортодоксальних рухів християнства, звичаїв малих народів, принципів феміністичних рухів, традицій східного світогляду (даосизм, конфуціанство, буддизм, дзен-буддизм) тощо. Тому протягом більшої частини XIX і XX ст. природа була в центрі уваги філософів.

У філософській та історичній літературі [1, 2, 12] екологічну етику розглядають як філософське вчення про цінність природи (екосистем, тварин, рослин), як взаємозв'язок людини та природи. Головним питанням є визначення цінності природи, відповіді на яке варіюються від антропоцентричних до неантропоцентричних філософських концепцій. Антропоцентризм – філософське вчення, за яким людина є єдина або найвища сутність, що має етичну цінність (внутрішню цінність). Неантропоцентризм не ставить людину на перше місце у Всесвіті. Представники неантропоцентризму розглядають етичну цінність різним нелюдським сутностям, від окремих тварин (тваринна етика) і живих істот (біоцентризм) до холистичних поглядів на екосистему та природу вцілому.

Екологічну етику досліджували екофілософи США (Ю. Харгроув, Б.Келлікот, П. Тэйлор, Т. Ріган, Р. Нэш), Великобританії (Р. Атфілд), Норвегії (А. Нейс), Австралії (П. Сінгер) та інших країн. Їх основні положення екологічної етики використовують і сьогодні. Дослідники наголошували на необхідності створення екологічної етики, яка містить загальні елементи, але обмежена контекстом місцевої природи та культури з урахуванням національної та культурної диференціації Сходу та Заходу. У 1998 році було створено Міжнародне товариство екоетики (президент проф. О. Кінне, Німеччина), яке об'єднало громадські організації та активістів із 23 країн світу. Його метою була популяризація ідей екологічної етики у всьому світі. За результатами роботи товариства видано журнал «Ethics in Science and Environmental Politics». Основоположником екологічної етики є еколог Ольдо Леопольд (А. Leopold), який перший звернув увагу на взаємозв'язок етики і екології [7]. Його вважають «батьком екології дикої природи», оскільки його напрацювання в галузі екології вплинули на розв'язання природоохоронних проблем сьогодні.

Аналіз наукової літератури з питання екологічної етики свідчить про існування двох напрямків дослідження цієї проблеми. Перший напрямок – засади екологічної освіти, які вивчали Ю. Бойчук [3], О. Карпаш [5], М. Карпаш [5] та інші. Другий напрямок – питання екології та охорони навколишнього середовища, що досліджували науковці Ю. Бойчук, Е. Солошенко, О. Бугай [3]. Свої напрацювання автори висвітлили в навчальному посібнику «Екологія і охорона навколишнього середовища» [3]. Зв'язок філософії, екологічної етики та сталого розвитку вивчали О. Карпаш, М. Карпаш [5]. Моральну та екологічну етику, абсолютні цінності життя, принципи сучасної екологічної етики досліджували Н. Анацька [1], М. Ковач [6] та інші. Л. Виговський та Т. Виговська розглядали екологічну етику як основу для формування екологічної компетентності особистості [4]. Розвиток екологічної етики та її вплив на освіту розглядали Ю. Бойчук [3], В. Боголюбов [4], О. Майорова [7] та інші.

Цілі екологічної етики зазначено у «Стратегії сталого розвитку України до 2030 року», а саме: 1) забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів; 2) забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва; вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками; 3) збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку; 4) захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття тощо [11].

Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року є орієнтирами для розроблення проєктів прогностичних і програмних документів, проєктів нормативно-правових актів з метою забезпечення збалансованості екологічного виміру сталого розвитку України. Значущість екологічної етики також відображено в нормативно-правових документах: Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку здійснення стратегічної екологічної оцінки» та інші [8, 9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Взаємозв'язок між екологічною етикою та науками про навколишнє середовище є складним та дискусійним питанням. Однак етичні переконання та цінності щодо відповідальності кожного перед екосистемами та науковими розбіжностями щодо екоетики сформувало мету нашої статті.

Мета статті – огляд філософських та педагогічних аспектів екологічної етики у сучасній національній освіті.

Виклад основного матеріалу. Еволюція відносин людини й природи призвела до розгляду системи відносин, що регулюються етикою. Особливе місце займають моральні відносини між людиною та навколишнім середовищем. Необхідність формування відносин «людина-суспільство-природа» зумовила формування нової галузі етичного знання – екологічної етики (екоетики), яка розширює коло існуючих моральних принципів щодо відношення між людиною та природою, визначає моральні норми поведінки як у людських, так і в нелюдських ситуаціях.

Екологічна етика розглядає норми поведінки людини як частину екосистеми. Відповідно концепції “New Environmental Paradigm” людину ставлять із великої літери – Людина, яка повністю реалізує свою родову сутність, здатною, відмовляючись від власного антропологізму, проявляти любов і повагу до Іншого, відповідальність перед Іншим тощо.

Процес становлення екологічної етики передбачає формування нового типу моральної свідомості – екологічної, що синтезує глобальне бачення світу відповідно гуманістичним цінностям. В основі становлення екоетики лежить перехід від попереднього принципу регулювання відносин людини і природи – антропоцентризму – до нового, неантропоцентричного підходу. Цей підхід є трудомістким, довготривалим процесом, який вимагає цілеспрямованих зусиль, екологічної компетентності та готовності до сприйняття нового.

У філософському контексті виокремлено дві протилежні морально-етичні традиції: традиція управління та традиція співпраці. Моральною основою традиції управління є антропоцентризм, де Людина є єдиним та вищим критерієм у шкалі цінностей. Людина стоїть у центрі та вища за Природу. Антропоцентризм не розглядає людину як частину природи, а проголошує особливу місію, особливе призначення людини – управління природою, що в ідеалі передбачає дбайливе ставлення до неї та, як наслідок, відповідальність за всі свої дії й вчинки.

Ще однією традицією ставлення до природи є традиція співпраці, яка передбачає, що людина покликана вдосконалювати світ природи та розкривати його нереалізовані можливості, що не можуть бути розкриті самостійно, без творчої допомоги людини. Моральною основою цієї традиції є неантропоцентричний підхід – неутилітарне та неінструментальне ставлення до світу, завдяки якому долається жорстоке ставлення традиції управління, а також нерівність людини та природи, що призводить до морального виправдання панування над нею.

Прихильники традиції кооперації вважають незалежність природи або захист тварин від фізичного та морального придушення є необхідною

складовою гармонізації навколишнього середовища і морального оновлення самої людини, оскільки співпраця передбачає взаємність та моральну основу.

У сучасних умовах такий підхід називається коеволюцією, що позначає процес спільного розвитку біосфери і людського суспільства. Концепція коеволюції була схарактеризована Чарльзом Дарвіном в роботі «Походження видів» [12].

На основі філософських концепцій під екологічною етикою розуміють сукупність моральних принципів взаємодії людини та природи, що забезпечують цілісність екосистем, яку визначають як комплекс живих організмів, їх фізичне середовище і всі їх взаємозв'язки в тій чи іншій одиниці простору. Екосистему можна класифікувати за абіотичними складовими (мінерали, клімат, ґрунт, воду, сонячне світло та всі інші неживі елементи), а також біотичні складові (основні сили: потік енергії через екосистему та кругообіг поживних речовин всередині екосистеми). Екосистеми розрізняються за розміром: деякі з них досить малі, щоб міститися в межах однієї краплі води, тоді як інші досить великі, щоб охопити цілі регіони.

Предметом екологічної етики є, перш за все, ставлення людини до природи, яке одночасно передбачає його ставлення до себе, протистояння навколишньому середовищу або включення в нього. До основних принципів екологічної етики відносять: принцип співеволюції природи та суспільства; принцип збереження природного розмаїття, в тому числі шляхом створення штучних природних систем; принцип врахування екологічної оцінки рішень, прийнятих на будь-якому рівні управління; принцип екологічної справедливості (по відношенню до всіх людей і націй); принцип критичного ставлення до своїх екологічних та етичних знань та інші.

Екологічна етика сьогодні охоплює різноманітні, не обов'язково пов'язані між собою сфери. До її складу входять: права тварин, етика Землі, екофемінізм, глибинна екологія, екологія поверхні, права геооб'єктів (скель, долин), біоетика тощо. Отже, екологічну етику розглядають як: нову сферу знань, як область прикладної етики, що пов'язана з природним середовищем, включаючи його інструментальну цінність для людини та інших тварин і його можливу внутрішню цінність або як академічну підгалузь філософії, що займається нормативними та оціночними положеннями про світ природи та, можливо, в більш загальному сенсі, про моральні відносини між людьми та світом, в якому ми живемо.

Важливість та актуальність проблем екологічної етики зумовлюють необхідність перегляду освітніх програм системи вищої освіти. Завданням курсу екологічної етики є не лише ознайомлення здобувачів освіти із сучасними екоетичними концепціями

щодо місця та ролі людини в природі, а й сприяння формуванню нового, етичного ставлення до природи у молоді. Це, в свою чергу, допоможе створити умови для майбутнього людського суспільства без насильства, де права як людини, так і природи поважаються і захищаються на однаковому рівні.

Висновки із цього дослідження і подальші перспективи в цьому напрямку. Таким чином, питання екологічної етики є стратегічним баченням сталого розвитку суспільства, особливо в післявоєнні часи. Тому вже з базової школи потрібно формувати екологічне мислення, екологічний світогляд здобувачів освіти, а в ВНЗ готувати майбутніх учителів до впровадження екоетичних концепцій в освітній процес, виховувати в них етичного ставлення до природи. У зв'язку з цим потребує модернізації та оновлення освітні програми, навчальні курси з природничої освітньої галузі.

Перспективи: розробка педагогічної технології розвитку екоетичного світогляду майбутніх вчителів природничої освітньої галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Анацька Н. Абсолютна цінність життя – засадничий принцип сучасної екологічної етики. *Освітній дискурс* : зб. наук. праць. Київ : ТОВ "Науково-інформаційне агентство "Наука-технології-інформація". 2024. В. 48 (1–3). С. 7–17.
2. Боголюбов В. Екологічна етика і освіта для сталого розвитку. *Стратегія післядипломної освіти для сталого розвитку* : колективна монографія. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. 2020. С. 83–101.
3. Бойчук Ю. Екологія і охорона навколишнього середовища : навч. пос. Суми : Університетська книга. 2018. 315 с.
4. Виговський Л., Виговська Т. Екологічна етика як основа формування екологічної компетентності людей. *Modern research in world science*. 2022. В. 17, 259 с.
5. Карпаш О. Філософія, екологічна етика та сталий розвиток. *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. 2010 № 2(24). С. 7–27.
6. Ковач М. Моральна і екологічна етика людей майбутнього. *Карпатський фаховий коледж*. 2023. 183 с.
7. Майорова О. Леопольд Олдо–творець екологічної етики : Зб. тез III міжнародної конференція молодих учених: Харківський природничий форум (15–16 травня 2020 р., м. Харків). Харків. ХНПУ. 2020. 265 с.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку здійснення стратегічної екологічної оцінки : Закон України від 03.11.2022. № 2717-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023, № 28, ст.101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2717-20#Text>
9. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 29.06.2024, № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*, 1991. № 41, ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 14.06.2024).
10. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення 09.06.2024).
11. Стратегію сталого розвитку України до 2030 року : проект Закону України від 07.08.2018 р. № 9015. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=332> (дата звернення 09.06.2024).
12. Найчук А.В., Ганаба С.О Філософія історії: навч.посібник. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 204 с.